

A MAGYAR KAPITALIZMUS-ÉRTELMEZÉS TÖRTÉNETI ALAKULÁSA A HAZAI POLITIKAI GAZDASÁGTANBAN

THE HISTORIC DEVOLUTION OF THE HUNGARIAN CAPITALISM-INTERPRETATION IN THE DOMESTIC POLITICAL ECONOMY

HORVÁTH GÁBOR PhD-hallgató

Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Széchenyi István Doktori Iskola

Abstract

There are six specifications of the Hungarian political economy that were more or less alive throughout the history of the state and report significance even nowadays. All of them have substantially effected and still determine the type of capitalism that emerged in the country. This essay analyses three out of these six factors that can principally be associated with the behavior of the state, namely the overspendings and activism of the paternalistic realm; the restrictive policies of its dominant forces against the elements of the market economy; and by this very reason, the heavy distrust of the capitalist classes towards the state. In this paper, corresponding capitalism-theories of Hungarian political economists are collected, which are also accompanied by the respective historical evolution of the examined elements. Its findings prove that the heroic struggle of the domestic capitalistic and feudalistic powers during the centuries continues as a form of campaign between the external high finance and the overgrown state in today's Hungary.

1. Bevezetés

Talán meglepő kijelentés, de a magyar kapitalizmus már több mint 900 éves. Legalábbis Tolnai György 1946-ban kiadott könyvében¹ azt olvashatjuk, hogy a második világháború egy olyan korszakot zárt le, amelyben a tőkés rend és a feudális rendszer hatalmai már kilenc évszázadon keresztül (tehát a magyar állam megalakulása óta) egymásnak feszülve próbálták maguk alá gyűrni a másikat.² Természetesen a mai magyar kapitalizmust nem lehet összehasonlítani sem az ipari forradalom szabadpiaci mechanizmusával, sem pedig a századelő irányított piacgazdaságával (még kevésbé a rendszerváltást megelőző közel 20 év „piaci szocializmusával”), mégis a rendszer hosszú távú alakulása során megfigyelhetők olyan jellegzetességek, amelyek relevanciája hazánkban a kezdetektől mind a mai napig nagy. Ide sorolom a következő tényezőket:

- állandó belső forráshiány, a külföldi tőkére utaltság kényszere,
- a közteherviselés hiányossága a különböző mentességekre való hivatkozás alapján,
- a társadalmi értékrend és a kapitalizmus eszközkészlete közötti különbségek,
- állami túlköltekezés, az állam túlzott szerepvállalása és paternalizmusa,
- az uralkodó rétegnek a tőkével szemben alkalmazott restriktív politikája,
- és ebből kifolyólag a tőke állammal szemben tanúsított bizalmatlansága.

Bár alább mindegyik tényező említésre kerül, a dolgozatban mégis ez utóbbi három, az államot, mint aktort kezelő tényezővel szeretnék behatóbban foglalkozni. Látszik, hogy köztük ok-okozati összefüggés található, kapcsolatuk mégis ambivalens. Mindehhez segítségül hívom a hazai politikai gazdaságtan képviselőinek gondolatait, és rövid történeti áttekintést is nyújtok. Céлом, hogy az olvasó a példákon keresztül megértse a magyar kapitalizmus és történelmi hagyatékait.

2. Jelenetek a magyar kapitalizmus történetéből – és azok értelmezése

Az állam szükséges szereplője napjaink kapitalizmusának. Polányi Károly érvelése alapján tiszta, mindenféle külső társadalmi kontrolltól független piacgazdaság tulajdonképpen sohasem létezett.³ Az átmenet a modernitásba nem spontán módon, hanem erőteljes állami beavatkozás segítségével történt. Az állam és a kapitalista piacgazdaság együttélése bár elviselhető, de mivel egymástól idegenek, az nem mindig könnyű.⁴ A rendszerváltás Magyarországon a piacgazdasági fejlettség szintje az államtól való függetlenedés mérőszáma lett. Ezt követően már a közhatalmi szabályok állami kikényszeríthetősége került középpontba, végül pedig az állam különböző gazdasági érdekcsoportoktól való szabadságának követelménye jelentette a kapitalizmus egyik

kritériumát.⁵ A '90-es évek elején az volt fontos, hogy a gazdasági tevékenység milyen mértékben válik magánüggyé, az évtized közepén az, hogy a magánérdek követése csak jogok és kötelezettségek útján keresztül szolgálhatja a közjót, és építheti ki egy jól szervezett társadalmat, az ezredfordulóra pedig középpontba került az állam „foglyul ejtésének” problémája. Az eredményül kapott hazai kapitalizmus definíció minimalista és maximalista is egyszerre, mert bár a gazdasági szereplők szabadon követhetik profitmotivumukat, ezt csak racionális és kalkulatív magatartással tehetik meg, amihez szükség van közhatalmi szabályozásra, de az állam szabadságára is.

Tehát a piaci szereplők szerződéses szabadsága valóban garantált, ám annak tárgya társadalmilag szabályozott. S mivel e struktúrák (jogok és kötelezettségek) állandóan változnak, azaz ebből kifolyólag sosincs két egyforma állapot, ezért van értelme összehasonlító kapitalizmustanról beszélni. A „varieties of capitalism” iskola hazai képviselői Greskovits Béla és Dorothee Bohle a közép-európai kapitalizmusok vizsgálata során kiemelik, hogy a régióban az intézményi konfigurációik és azok teljesítménye alapján alakultak ki különböző rezsimtípusok.⁶ E változatosság attól függött, hogy az állam, mint változtató képességgel bíró aktor mennyire volt képes levezényelni az átalakulást: azaz mekkora (és milyen minőségű) kormányzati kapacitás állt rendelkezésére a piacépítéshez, az ipari transzformációhoz és a makrostabilitás eléréséhez, valamint hogy a gazdaságok milyen mértékben ágyazódtak a nemzetközi keretekbe. E felosztás alapja az a Polányi-féle elmélet, hogy a piaci rendszer terjeszkedését a társadalom önvédelmi reakciói korlátozzák. Szerintük tehát e védelem mértéke differenciálja a régió kapitalizmusait.

Tolnai szerint a hazai korai kapitalizmus összefüggésben állt a kor bankárainak (izraeliták, zsidók, görögök) pénzváltó-kereskedő tevékenységének fejlődésével, amely nagymértékben függött az uralkodó réteg érdekeitől, s ez utóbbi nem egy alkalommal hozott velük szemben tökeellenes törvényeket.⁷ Mivel az akkori tőkéseket az óriási biztonsági kockázatok miatt leginkább kalandorként aposztrofálhatjuk, céljuk mindig is az elképesztően magas nyereség volt. A minél nagyobb profit elérésének módjai, a hatékony gazdálkodás, a technikai fejlesztés és innováció, a monopol-profitok realizálása és a spekuláció⁸ közül többet már ekkor felfedezhetünk a kor kereskedőinek eszköztárában. Minekután a 12–13. századi államberendezkedés jelentősen túlköltekezett, az udvartartás folyamatos finanszírozást igényelt, így a pénzzel rendelkező „kereskedő társadalom” az államkölesönök révén találta meg számítását.

Gedeon Péter úgy gondolja, hogy a kapitalista gazdasági rendszer – Polányi híres megállapítására hivatkozva – egyik legfontosabb tulajdonsága, hogy az minden más társadalmi értékről és normáról leválasztódik, s ezáltal válik a „hasznosítás önműködő tevékenységi motivumává”.⁹ Való igaz, hogy a kapitalizmus vállalkozója elsősorban saját hasznát keresi, azonban ez nem elválasztható attól a jótékony hatástól, melynek során a tőkés gazdálkodásba bevont terület is önkéntelenül fejlődik. Ennek ellenére hazánkban a kapitalizmus alapintézményeinek megítélése a történelem legtöbb korszakában mind állami szinten, mind pedig az köznépi szemében kedvezőtlen volt. A magyar nemesség túlhatalma saját pozícióját biztosító intézkedései révén nagyon sokszor elvándorlásra kényszerítette a fejlesztő erőket. Pedig a mindenkori központi hatalomnak már a középkorban is óriási szüksége volt a „földtől független jövedelemforrásokra”,¹⁰ s ezért nyugaton ahogy tudták, támogatták a kapitalizmust, hiszen az általános jólét emelkedése az emígy megnőtt állami adóbevételek formájában tért vissza az udvarhoz.¹¹

A magyar rendek konzervativizmusa azonban minduntalan megakasztotta a további a fejlődést. S mivel a külföldi tőke már többször megégette a lábát az országban, az csak elenyésző mértékben próbált szerencsét, amely a pénzeszközök állandó hiányát eredményezte. A dualizmus korabeli gazdaságpolitika önkéntelenül is egy tőkeerős ipari és egy tőkészegény agrárország egymásrataltságra épült. A magas magyar tökemegtérülési mutató miatt hamar érvényesültek a kapitalizmus belső törvényszerűségei: a profitédek és a jövedelmezőség,¹² tehát érthető, hogy a kor elitje – amely addigra már kénytelen volt bekapcsolódni a kapitalista termelésbe, és utat adni a pénzeszközöknek – bújtatott gyarmatosítást látott az osztrák és német nagytőkések magyarországi tevékenységében. Pedig annak ellenére, hogy az ország küszködött a tőkés gazdaságra való áttéréssel, az ipar és a kereskedelem ekkor volt képes felzárkózni a Lajtán túli területek fejlettségi szintjéhez. Bár az első világháborút követően a jótételi kifizetésekhez és az újjáépítéshez hatalmas hitelekre volt szükség, a nagybirtokrendszer és az úri viszonyok egyéb maradványai (pl. az adómentesség) még mindig az kapitalizmus hátán terebélyesedtek. Ugyan az 1929-es válság nem engedte meg a túlzott költekezést, de szükségessé tett bizonyos fokú állami beavatkozást¹³ a gazdasági rendszerben. A Bethlen féle „irányított demokrácia” alapján „irányított kapitalizmusnak” hívhatnánk a kor gazdaságpolitikáját, ahol bár a tőke jelentősen megerősödött, azt mégis különböző oldalról (kommunizmus, jobboldali fasiszta áramlatok) támadták. Palánkai Tibor szerint e minőségi fordulatot követően a gazdasági rendszer leginkább a „szabályozott piaci kapitalizmus” terminológiával írható le.¹⁴

Az ilyen és ehhez hasonló, szintén állam által szervezett kapitalizmust (marxi terminológiában: monopolkapitalizmus) vizsgálja kritikus szemmel íásaiban Szalai Erzsébet, aki az „újkapitalizmusról” szóló könyvében¹⁵ „újszocialista” társadalmi formációt vizionál, amely ugyan nagytőke ellenes, de az nem feltétlenül az állami szerepvállalás megerősödéséből, hanem inkább az önszerveződésből táplálkozik. A két pesszimista forgató-

könyv – az egyik a nemzetközi nagytőke érdekeit szolgáló világkormány-szerű képződmény, a másik a szélső-jobboldal megerősödését vizionáló protekcionista gazdaságpolitika – elkerülésére igazán egy vegyes gazdaságot preferáló globális „zöld New Deal” megalakulása lehetne a gyógyír.¹⁶ Való igaz, hogy mára a legtöbb fejlett országban „vegyes piacgazdaság” fejlődött ki, amely a piaci mechanizmus mellett központi intézkedésekkel (úgy, mint a jövedelem-újraelosztás, állami beruházások, szociális védőháló) igyekszik legalább enyhíteni a kapitalizmus genetikus rossz hajlamait. Mindez azonban sokba kerül, és a foglalkoztatottság szempontjából még káros is.

Kornai János különösen fontos megállapítása, hogy a szocialista rendszer egyes elemei, mint pl. a „puha költségvetési korlát” szindrómája átszivárognak a kapitalizmusba, vagy mint egyes hiánygazdasági szigetek tovább élnek abban. Az ingyenes javak (pl. egészségügy) szférája, ill. a hazai állami tulajdonban lévő vállalatok finánciális megsegítése csak ráerősít a gondoskodó (és feleslegesen túlköltekező) állam továbbélésére.¹⁷ A magyar kapitalizmusban „felülről jövő reformokra” vezethető vissza a jóléti állam kialakulása, s a tőkehiány miatt a hazai kapitalista csoportok helyett a külföldiek jutottak domináns pozícióba. Magyarország a piacgazdaság belső hibáinak kiküszöbölésére az intézményesített tiltakozási formák helyett inkább ad hoc jellegű kompensációs formákat (korai nyugdíjazás, családtámogatás, munkanélküli segély) kínált, amelyek súlyos eladósodást eredményeztek.¹⁸

A Berend–Ránki szerzőpáros megállapítja, hogy az alapvetően magántulajdon és piacellenes szocializmusba való gazdasági átmenet Magyarországon nem egyértelműen és gyorsan történt: az erősödő állami beavatkozás először csupán a tőkés viszonyok és piaci szabályok korlátozásában merült ki, amely „államkapitalista” jelleget öltött.¹⁹ Csak lépésről lépésre, az államosítás kiterjesztésével szűnt meg a magántulajdon, végül pedig a szocialista gazdaságfejlesztési stratégia részeként az alacsony felhalmozás – ezzel párhuzamosan értelemszerűen az erőltetett beruházás – politikája azt eredményezte, hogy a piaci mennyiség fokozatosan csökkent, míg nem e piaci hatások helyét teljes mértékben átvette a pártszervezet központi irányításán alapuló tervgazdasági struktúra. Kornai szerint a kapitalizmus negatív rendszerspecifikus vonásai²⁰ miatt ugyan visszataszító vonásokkal teli, ám a piaci adás-vétel, a bérmunka, a hitelrendszer, és nem utolsósorban a magántulajdon és magánszerződések törvényes védelme hosszabb távon nagyobb életszínvonal emelkedést biztosít, mint bármilyen központi tervezés.²¹ Felemás megoldások nem hoznak kézzelfogható eredményt. Az '65-os reformok bekapcsolták a piacgazdaság elemeit, a közvetett irányítás módszereit alkalmazták, ill. a formális–informális magánszektor térnyerését eredményezték.²² Mivel azonban minden újítást rendre a bürokratikus mechanizmus elvén alapuló szocializmus ideológiai és intézményi korlátjaiba ütközött, kapitalista átmenet ekként nem volt mód.²³

A piacgazdaság lényege a csere és az együttműködés szabadsága, ami viszont érthető mód nem létezhet bizalom nélkül. Ennek megteremtése sürgető feladat, hiszen a bizalmatlanság mértéktelen terhet és költséget jelent a magyar kapitalizmus számára.²⁴ Az állam, és a modern kapitalista jogrendszer az, amely – a tulajdon védelmével, a kártérítési rendszer működtetésével, nem utolsósorban pedig a szerződések kikényszerítésével – sikeresen alakíthatja ki egy mindenki számára kölcsönösen előnyös kapitalizmus kereteit. A magyar kapitalizmus törvényi feltételeit először az 1840. és 1848. évi országgyűlések²⁵ valósították meg; a megoldás felemásra sikerült, hiszen a feudális nagybirtok helyzete az új állapotok között is biztosítva volt. Leopold Lajos gazdaság-szociológus szerint²⁶ éppen ezért léteznek olyan államok, amelyek hasonlítottak ugyan a tőkés rendben termelőkhöz, s a kapitalisztikus termelést lehetővé tevő jogi fogalmak is kialakultak bennük, ám ezek gyakorlatilag üresek maradtak. Ahol a kapitalizmust csupán kívülről erőltették, azt a rendszer Leopold „színelvű kapitalizmusnak” nevezi. A magyar gazdaság már azért sem lehetett „igazi kapitalizmus”, mert belőle a tőkés–termelő-rend gazdasági (koncentráció, munkamegosztás, piacra termelés), erkölcsi (jövőbe vetett bizalom) és logikai (spekuláció, kalkuláció) elemei közül számos hiányzott.

Bár a kapitalizmus diktatórikus rezsimekben éppúgy életképes, mint demokratikusban, Magyarországon a hadigazdaság éveiben az állam túlzott paternalizmusa miatt²⁷ egy a szabad piacot és a szerződő felek egységes akaratát feltételező kapitalizmusról nem beszélhetünk. Ahol a magánvállalkozás működése kockázatos, mert bizonyos rétegek jogilag teljes védtelenséget kénytelenek elszenvedni, ott a szereplők bizonytalanok és a szabad üzletkötés lehetetlen. Az árszabályozás, a törvényi tiltás és kötelezés nem összeegyeztethető a kapitalizmus elveivel. Ahogy azt a Közös és Kapitalizmus Intézet megállapítja, hazánkban a törvényalkotás a kapitalizmus törvényi feltételeit sajnálatos módon ma sem különösen támogatja, ami miatt rossz, a cserét nem ösztönző kapitalizmus alakult ki az országban.²⁸ Az állam, mint aktor, a jogalkotáson keresztül befolyásolhatja a gazdaság menetét, ennek során két hibát követhet el. Feladata az lenne, hogy segítsen ott, ahol a cseréhez szükséges viszonyok hiányoznak, és ne avatkozzon be ott, ahol mindez nélküle is létrejöhet. Magyarországon nem ez a helyzet.

De nézzük meg az előzményeket. Amikor a poszt-szocialista átalakulás során újra meg kellett teremteni a hiányzó piaci intézményeket, akkor létre kellett hozni a magántulajdont, a tőkepiacot, és a piaci folyamatok szabadságát, amelyet akarva-akaratlanul is az állam vezényelt le. A 40 éves szocialista gazdasági berendezkedés után ez az időszak markánsan eltért a korábban tapasztalt piac–állam küzdelem mindennapjaitól, amelyet

többen is neoliberais „reformok” időszakára néven illetnek.²⁹ Egyrészt az állam magánosította saját vagyonát, másrészt pedig hihetetlen mértékű külföldi tőke áramlott be az országba, és a kapitalizmus jellegzetességei érvényesültek. A probléma abban leledzik, hogy mindez csupán a passzív előnyök (földrajzi közelség, alacsony bérek és szabályozás, adókedvezmények, állami támogatás) útján történt, és az állam vajmi keveset foglalkozott az aktív előnyök (jól képzett munkaerő, magas hozzáadott értékű termelés, egészséges társadalom) fejlesztésével.³⁰ Rádásul, az 1989 előttről örökölt struktúra és szabályrendszer a mai napig meghatározza a hazai piacgazdaság ellentmondásait, amely éppúgy megmutatkozik a magyar jóléti modell bőkezűségében (pl. a túlzottan sűrűre font szociális háló a munkanélküliség ellen), mint a tőke és a munka egy még mindig kifejezetten nagyarányú állami szférával szembeni bizalmatlanságában.³¹ Mivel a külföldi tőke aránya a '90-es évektől kiugróan nagy, az ország gazdasága teljes mértékben a globális folyamatok függvénye lett. Mindenesetre, figyelembe véve a piaci jövedelmek központi újraelosztásának arányát, valamint az EU-s források allokációs mechanizmusát, az állami függőség egyértelműen nőtt, kiadásai ma is jelentősek.

Magyarországon az elmúlt hónapokban kézzel fogható egy olyan erőteljes központosítási tendencia, amelyben a mennyiségi változások együttese minőségileg is mássá tette az irányítás rendszerét: a trend a decentralizált piac játéktérétől is szolgáló horizontálisról egyre inkább a centralizált állam által képviselt vertikális koordináció mechanizmusra tolódik. A jelenlegi „magyar modell” viszont sajnálatos módon mindkettőből azt veszi át, ami a legkevésbé vonzó.³² Mint ahogy egykoron a feudalizmus a tőkét, úgy próbálja most maga alá gyűrni az centralizált állami tevékenység egészségtelen túlbujánzását a modern kapitalista decentralizált piacgazdaságot, amely ugyan – pont, ahogyan régen – nem képes hasonló eszközökkel védekezni, ám a kockázati felárakon és kötvényhozamokon keresztül, valamint a közvetlen külföldi tőkebefektetés csökkenése révén reagál a támadásokra. Ha a hazai attitűdök, intézmények, valamint a kormányzati, hatósági és bírósági döntések közelmúltbeli változásait elemezzük, a kapitalizmus szemszögéből ugyancsak riasztó képet kapunk.³³ Néhány szektorban a verseny fokozásának vagy az adminisztráció csökkentésének pozitív vetülete kerül szembe a kiszámíthatóságot és a tervezéshez szükséges stabilitást mellőző radikális intézkedésekkel. Az olyan események, mint a visszaható hatályú jogalkotás, a hosszú távú viszonyok újraszabása, a szabad együttműködést mellőző állami kényszer vagy tiltás, valamint a soha ki nem próbált, ráadásul alapjaiban rossz jogszabályok indokolatlanul gyors bevezetése ellentétesek a kapitalizmus elveivel. A magántulajdon, a hitelezői pozíciók és a nagy szolgáltató szektorok elleni (jórészt csupán érzelmi) támadások pedig alapjaiban rongálják a vállalkozói szellemre építő kapitalizmus intézményét.

3. Összefoglalás

A bevezetőben említett magyar kapitalizmus–feudalizmus harc annak fényében nyeri el különös jelentőségét, hogy az ország az európai piacgazdaság folyamatos izmosodása mellett is a régi rend egyik utolsó bástyájának számítot: amikor a 19. században a kapitalizálódás a kontinens legtöbb országában már a kiterjedés fázisába érkezett, hazánkban – a tőke több százéves jelenléte ellenére – elmaradt ez a folyamat. Történt ez azért, mert a társadalom vezető rétege féltve őrizte pozícióját, közben – fogyasztási szokásainak köszönhetően – eladósodott, a tőkének jogi szabályozások által utat alig adott, amely így érhető módon sokáig bizalmatlanul viseltetett az állam szerveivel szemben. Fentebb azt tekintettük át, hogyan használta fel a nemesség saját kiváltságait és a nagybirtokrendszert arra, hogy kibújjon a kapitalizmus törvényei alól. Miként régen az uralkodó elit próbálta meg a jog által ellehetetleníteni saját ellenségképét, a kereskedő réteget, úgy fedezhetünk fel manapság is a kapitalizmus szempontjából kedvezőtlen, a tőkével szemben arrogáns intézkedéseket.

A kapitalizmus tehát nehezen talált utat az országba, s mikor a feudalizmus már végképp nem bírta az ostromot, a tágra nyílt kapukon beömlő tőke saját hasznát keresve alapjaiban rendezte át a társadalmi viszonyokat, amely újabb ellenérzéseket szült. Ezt követte az „irányított kapitalizmus”, a háborús gazdálkodás, és a szocializmus időszaka, amely alatt generációk nőttek fel anélkül, hogy a szabad akaraton alapuló, kölcsönösen előnyös kapitalizmus értékrendjét megismerhették volna.³⁴ A lakosság nagy része ezért idegenkedik a vállalkozói tevékenységtől, és megvetéssel tekint a nagyvállalati szektorra is.³⁵ Amikor viszont a rendszerváltás után az állam teremtette meg a tőke számára kedvező környezetet, a hazai vállalatok és a lakosság nézte rosszallóan a radikális tőke- és jövedelemátosztást; nem lehet szebben kifejezni azt, hogy ma az „emberek utálják az államot”.³⁶ Teszik ezt annak ellenére, hogy amaz bőséges juttatásokkal igyekezett plasztikálni a piacgazdaság defektjeit, s ezáltal erősen eladósodott – ahogy tette ezt régen is a növekvő bürokrácia és háborús kiadások következtében. Pedig a kapitalizmus megfelelő intézményrendszerrel a világ minden táján működhetne, és az állam jó szabályozási kerettel sikeresen ösztönözhetné vállalkozók összefogását, ami alapvető feltétele a bizalomnak, ezért a közjóknak is.

Szükségesnek mutatkozik kiemelni, hogy a vizsgált tényezők: állam eladósodása és ennek ellenére idegenkedése a kapitalista rendszerrel szemben, valamint ennek következtében a tőke állammal szembeni bizalmatlansága nem csak a hazai kapitalizmus sajátossága, ez mégis Kelet-Európában, s különösen Magyarországon

mutatkozott (és mutatkozik) meg a legjobban. Ennek erősebb bizonyítására természetesen mélyrehatóbb vizsgálatra van szükség, ehelyütt csupán a téma felvetése és a tendenciák rövid vázolója kerültek bemutatásra. A történeti részek elemzésénél nem csupán a magyar gazdaságtörténet kivonatolására törekedtem, hanem igyekeztem a kapitalizmus feltételeinek szempontjából releváns részeket kiemelni, és azokhoz megjegyzést fűzni. Végül, de nem utolsósorban, me feledkezzünk meg a bevezetőben említett többi tényezőről sem, amelyek elemzése egy következő tanulmány feladata lehet.

Jegyzetek

1. Tolnai György (1946): A magyar kapitalizmus története. Kilenc évszázad a feudalizmus árnyékában. Bibliotheca. Budapest. A szerző e munkáját a háború éveiben írta, ám az csak később jelenhetett meg. (A történeti részek bemutatásánál végig főként e műre hagyatkoztam.)
2. Az iménti gondolatmenetet persze csak úgy fogadhatjuk el, ha megértjük, hogy a szerző kapitalizmus alatt csupán a tőke szerepének folyamatos változását (benyomulását a gazdaságba, majd annak állami intézkedések általi visszaszorulását), nem pedig a „kapitalisztikus berendezkedés” feltételeinek maradéktalan teljesítését érti.
3. Polányi Károly (2004): A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei. Napvilág Kiadó Kft. Budapest. Polányi e művében mutatja be, hogyan alakította át az Angliában született, de már a kezdetektől fogva halálra ítélt minden beavatkozástól mentes piacgazdaság folyamatos elterjedése, valamint az állami korlátozások egész sora, és e kettő szükségyszerű harca a 19. századi Európa társadalmát. E két ellentétes folyamat – a gazdasági liberalizmus és a három fiktív áru (munka, föld, pénz) védelme – hatalmas feszültségeket okozott a társadalmon belül.
4. A nyugat-európai országokban pl. a 20. század elején a monopolisztikus ipar és nagybankok egyesítették hatalmukat az állammal, sőt előbbieik befolyása ki is terjedt az államszervezetre. Szigeti Péter (1991): Szervezett kapitalizmus. Median Könyvek. Budapest.
5. Századvég (2005): Kapitalizmus, de melyik? Beszélgetés Bruszt Lászlóval, Gedeon Péterrel, Novák Csabával. Századvég-Szövegező. 35. szám. (2005/1.) 181–182. old.
6. Dorothee Bohle – Greskovits Béla (2007b): The State, Internationalization, and Capitalist Diversity in Eastern Europe. *Competition & Change*. 2007/2. szám (11. évf.) 89–115. old.
7. Ekkor a magyarországi kereskedők szinte kivétel nélkül idegenek közül kerültek ki, akiknek jövedelme jócskán meghaladta a hazai kereskedőkéét. Annak ellenére, hogy a fővárost kereskedelmi központtá a görögök tették, és ezáltal tevékenyen járultak hozzá a magyar kapitalizmus számbontogatásához, gazdasági szerepüknek a 18. században állami rendelkezésekkel vetettek véget. Pozíciójukat a későbbiekben a zsidó kereskedők vették át. Forrás: Bácskai Vera: A görög kereskedők szerepe a főváros polgárosodásában. Budapest Főváros Levéltára. Webcím: http://bfl.archivportal.hu/id-769-bacsikai_vera_gorog_kereskedok_szerepe.html (Letöltés dátuma: 2012. október 4.)
8. Palánkai Tibor (2009): Gondolatok a jelenlegi világgazdasági válság természetéről. In: Míszlivetz Ferenc (szerk.): Eredeti válság-felhalmozás. Összeomlás vagy átalakulás? Savaria University Press – MTA Politikai Tudományok Intézete, Szombathely – Budapest. 87. old.
9. Századvég (2005): i.m. 185. old.
10. Az elmúlt évtizedekben is jelentős eltolódás következett be a tőke és a munkajövedelmek viszonyában, s ez inkább a tőkének kedvezett. Palánkai (2009): i.m. 80. old.
11. Balázs Zoltán: A kapitalizmus és a nemzeti eszme. Konzervatórium. Webcím: http://konzervatorium.blog.hu/2009/11/13/a_kapitalizmus_es_a_nemzeti_eszme (Letöltés dátuma: 2012. szeptember 28.)
12. Hanák Péter (1971): Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchiában. Tülsúly vagy függőség? *Századok*. 1971/5. szám. 903–931. old.
13. Romsics Ignác: A Horthy-rendszer jellegéről. Elitizmus, tekintélyelv, konzervativizmus. *Rubicon*. 1997/1. szám.
14. Palánkai (2009): i.m. 91. old.
15. Szalai Erzsébet (2006): Az újkapitalizmus – és ami utána jöhet... Új Mandátum Kiadó, Budapest.
16. Szalai Erzsébet (2009): Szakitópróba. A globális válság és magyarországi hatásai. In: Míszlivetz Ferenc (szerk.): Eredeti válság-felhalmozás. Savaria University Press–MTA Politikai Tudományok Intézete, Szombathely–Budapest. 219–236. old.
17. Kornai János (2012b): Mit mond A hiány és A szocialista rendszer a mai magyar olvasónak? *Közgazdasági Szemle*. 2012. április (LIX. évf.) 426–443. old. Ezzel a témával foglalkozik személyes visszaemlékezések és példákon keresztül Farkas Zoltán: A kapitalizmust szeretni nem kell félnetek jó lesz... – Reflexiók Kornai János legújabb könyvéhez. <http://mozgovilag.com/?p=2474> (Letöltés dátuma: 2012. szeptember 23.)
18. Dorothee Bohle – Greskovits Béla (2007a): A transznacionális kapitalizmus változatai Kelet-Közép-Európában. *Politikatudományi Szemle*. 2007/2. szám. (XVI. évf.) 7–32. old.
19. Berend T. Iván – Ránki György (1972): A magyar gazdaság száz éve. Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 227–243. old.
20. Kornai János (2008): A kapitalizmus néhány rendszerspecifikus vonása. *Közgazdasági Szemle*. 2008. május (LV. évf.) 377–394. old.
21. Kornai János (2011): Gondolatok a kapitalizmusról. Négy tanulmány. Akadémiai Kiadó. Budapest.
22. Berend – Ránki (1972): i.m. 244–319. old.
23. Kornai János (2007): A reformszocializmus belső ellentmondásai. In: Uő.: Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás. Nyolc tanulmány. Akadémiai Kiadó. Budapest. 32–41. old.; és Uő (2007) Piaci szocializmus? Szocialista piacgazdaság? In: Uő.: i. m. 50–61. old.

24. Szalai Ákos – Szepesi Balázs (2009): Mit nem tudunk a magyar kapitalizmusról? In. Uő. (szerk.): *Kapitalista elvárások. Közjő és Kapitalizmus Intézet Közhasznú Alapítvány*. Budapest. 51–82. old. Bruszt szerint, mivel a vállalkozó attól az, hogy kockázatot – ám ez nem racionális, ha mindezt korlátlanul kénytelen tenni –, ezért azóta beszélhetünk kapitalizmusról, hogy az állami jogrendszer szabályozza ezt a tevékenységet is. Századvég (2005): i.m. 190. old.
25. Az ősiség törvénye a magyar kapitalisztikus berendezkedés legnagyobb gátja volt; az egyenlő közteherviselés pedig – amellet, hogy a magyar nemesi adómentesség a birodalomban ez idő tájt egyedülállónak számított – a túlköltekező állam költségvetésének konszolidációját is lehetővé tette volna.
26. Ifj. Leopold Lajos (1917): Színlelt kapitalizmus. In. Uő: *Elmélet nélkül – Gazdaságpolitikai tanulmányok*. Molnár-féle Nyomdai Műintézet és Részvénytársaság. Szekszárd. 93–131. old.
27. Berend – Ránki (1972): i. m. 105–224. old.
28. Szalai Ákos – Szepesi Balázs (2009): i. m.
29. Többi között Szalai (2009): i. m.
30. Pogátsa Zoltán (2007): Éltanuló válságban. Állam és piac a rendszerváltás utáni Magyarországon. Figyelő. Budapest.
31. Mihályi Péter (2008): Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete. *Közgazdasági Szemle*. 2008. március (LV. évf.) 193–217. old.
32. Kornai János (2012a): Központosítás és kapitalista piacgazdaság. *Népszabadság*. 2012. január 29.
33. Szalai Ákos (szerk.) (2011): *Jelentés a magyar kapitalizmus állapotáról 2010*. Közjő és Kapitalizmus Intézet Közhasznú Alapítvány. Budapest.
34. Az értékrendszer–kapitalizmus kapcsolatról lásd Csité András (2009): *Boldogtalan kapitalizmus*. In. Szalai Ákos (szerk.): *Kapitalista elvárások. Köz-jő és Kapitalizmus Intézet Közhasznú Alapítvány*. Budapest. 257–308. old.
35. Csité (2009): i.m. 293–301. old.; Szalai–Szepesi (2009): i. m. 67. old.; Szalai (szerk.) (2011): i. m. 48. old.
36. Pogátsa (2007): i. m. 201–202. old.

felhasznált irodalom

- Berend T. Iván–Ránki György (1972): *A magyar gazdaság száz éve*. Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Csité András (2009): *Boldogtalan kapitalizmus*. In. Szalai Ákos (szerk.): *Kapitalista elvárások. Közjő és Kapitalizmus Intézet Közhasznú Alapítvány*. Budapest. 257–308. old.
- Dorothee Bohle–Greskovits Béla (2007a): *A transznacionális kapitalizmus változatai Kelet-Közép-Európában*. Politikatudományi Szemle. 2007/2. szám. (XVI. évf.) 7–32. old.
- Dorothee Bohle–Greskovits Béla (2007b): *The State, Internationalization, and Capitalist Diversity in Eastern Europe. Competition & Change*. 2007/2. szám (11. évf.) 89–115. old.
- Hanák Péter (1971): *Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchiában. Túlsúly vagy függőség? Századok*. 1971/5. szám. 903–931. old.
- Kornai János (2007): *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás*. Nyolc tanulmány. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kornai János (2008): *A kapitalizmus néhány rendszerspecifikus vonása*. *Közgazdasági Szemle*. 2008. május (LV. évf.) 377–394. old.
- Kornai János (2011): *Gondolatok a kapitalizmusról*. Négy tanulmány. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kornai János (2012a): *Központosítás és kapitalista piacgazdaság*. *Népszabadság*. 2012. január 29.
- Kornai János (2012b): *Mit mond A hiány és A szocialista rendszer a mai magyar olvasónak? Közgazdasági Szemle*. 2012. április (LIX. évf.) 426–443. old.
- ifj. Leopold Lajos (1917): *Színlelt kapitalizmus*. In. Uő.: *Elmélet nélkül – Gazdaságpolitikai tanulmányok*. Molnár-féle Nyomdai Műintézet és Részvénytársaság. Szekszárd. 93–131. old.
- Mihályi Péter (2008): *Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete*. *Közgazdasági Szemle*. 2008. március (LV. évf.) 193–217. old.
- Palánkai Tibor (2009): *Gondolatok a jelenlegi világgazdasági válság természetéről*. In. Mészlivetz Ferenc (szerk.): *Eredeti válság-felhalmozás. Összeomlás vagy átalakulás? Savaria University Press – MTA Politikai Tudományok Intézete, Szombathely – Budapest*. 77–96. old.
- Pogátsa Zoltán (2007): *Éltanuló válságban*. Állam és piac a rendszerváltás utáni Magyarországon. Figyelő. Budapest.
- Polányi Károly (2004): *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág Kiadó Kft. Budapest.
- Romsics Ignác: *A Horthy-rendszer jellegéről*. *Elitizmus, tekintélyelv, konzervativizmus*. *Rubicon*. 1997/1. szám.
- Szalai Ákos–Szepesi Balázs (2009): *Mit nem tudunk a magyar kapitalizmusról? In. Uő. (szerk.): Kapitalista elvárások. Közjő és Kapitalizmus Intézet Közhasznú Alapítvány*. Budapest. 51–82. old.
- Szalai Ákos (szerk.) (2011): *Jelentés a magyar kapitalizmus állapotáról 2010*. Közjő és Kapitalizmus Intézet Közhasznú Alapítvány. Budapest.
- Szalai Erzsébet (2006): *Az újkapitalizmus – és ami utána jöhet... Új Mandátum Kiadó*, Budapest.
- Szalai Erzsébet (2009): *Szakítópróba. A globális válság és magyarországi hatásai*. In. Mészlivetz Ferenc (szerk.): *Eredeti válság-felhalmozás*. Savaria University Press–MTA Politikai Tudományok Intézete, Szombathely–Budapest. 219–236. old.
- Századvég (2005): *Kapitalizmus, de melyik? Beszélgetés Bruszt Lászlóval, Gedeon Péterrel, Novák Csabával*. Századvég–Szöveggyűjtemény. 35. szám. (2005/1.) 179–202. old.
- Szigeti Péter (1991): *Szervezett kapitalizmus*. Median Könyvek. Budapest.
- Tolnai György (1946): *A magyar kapitalizmus története*. Kilenc évszázad a feudalizmus árnyékában. Bibliotheca. Budapest.